

ВАСИЛЬ ФАЗАН
(Полтава)

ПЕРЕДУМОВИ ВИВЧЕННЯ ПЕДАГОГІКИ В ДУХОВНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ XIX – ПОЧ. XX СТ.

З'ясовано основні передумови вивчення педагогіки у вищих навчальних духовних закладах XIX – поч. XX ст.; висвітлено історію заснування Київської духовної академії, яка була головним осередком нової системи духовної освіти на українських землях.

Ключові слова: духовна академія, вищі навчальні духовні заклади, богослов'я, духовна освіта, педагоги-богослови.

Початок XIX ст. в історії Російської імперії характеризується спробами правлячої верхівки лібералізувати державний устрій та суспільне життя. У перші роки правління імператор Олександр I (1801-1825) ініціював проведення низки реформ, одна з яких була спрямована на вдосконалення системи освіти. Впорядкування потребувала і духовна освіта, яка на той час була відокремлена від освіти світської і підпорядковувалася Святійшому Синоду — вищому керівному органу православної церкви Російської імперії.

Організаційні перетворення 1808-1814 рр. визначили загальні риси духовної освіти майже на століття її існування. Вони окреслили напрями навчальної і виховної діяльності та надали системі “остаточно загальноцерковного та загальнодержавного характеру” [3, с. 19]. Реформа в духовно-освітньому відомстві здійснювалась як складова загальної перебудови освітньої системи Російської імперії. За зразком утвореного у 1802 р. Міністерства народної просвіти, було вирішено заснувати подібну структуру для духовної освіти.

Автором першого проекту нової організації духовних шкіл (1805), так званого “Предначертания”, був Євгеній (Болховітінов), на той час вікарний єпископ Староруський. У процесі роботи він врахував чимало відгуків та пропозицій щодо удосконалення духовного навчання. Проект єпископа містив цікаву новаторську пропозицію — передбачалося в кожній духовній академії сформувати “вчене товариство”, покликане “заохочувати богословську вченість”, піклуватися про навчальні посібники, видавати книги та цензурувати їх, наглядати за нижчими рівнями духовної школи” [3, с. 441-442], що порівняно зі старою схоластичною системою освіти та науки було передовою ідеєю. Задум схвально оцінив і підтримав Святійший Синод. У 1807 р. для складання розширеного плану змін у духовній освіті був створений Комітет із удосконалення духовних шкіл. Керівну роль у ньому відіграв Михайло Сперанський — один із сподвижників ліберальних реформ

імператора Олександра І. У процесі роботи над проектом устрою духовної школи Комітет вніс до тексту “Предначертаний” чимало змін. Зокрема, не було враховано частину пропозицій єпископа Євгенія (Болховітінова), який, будучи вже митрополитом Київським, певний час з обережністю та підозрою ставився до нової системи духовної освіти [3, с. 338-339].

Зміни відбулися і в структурі духовної освіти — тепер духовні навчальні заклади класифікувалися за ступенями. Перша, нижча ланка — це парафіяльні школи (училища), наступна — школи (училища) повітові, семінарії (єпархіальні) і остання ланка — академії. Академія як вершина цієї структури виконувала адміністративно-управлінські та навчально-наукові функції. Керівна її роль була зумовлена новим устроєм духовної школи. Країна була поділена на чотири духовно-навчальні округи. З часом окремі єпархії переходили з відання одного духовно-навчального округу до іншого.

Майбутній академії у Києві відводилася роль керівної установи для духовних навчальних закладів (від училища до семінарії) в усіх названих єпархіях Київського округу. Крайні вихованці семінарій округу мали право продовжувати освіту в Київській духовній академії, склавши відповідні іспити. До КДА, як і інших духовних академій, приймали лише випускників семінарій, де, в свою чергу, навчалися, майже без винятку, діти священників. Отже, академії ставали станово-духовними закладами, хоч це й не обумовлювалось у відповідних документах 1808 та наступних років. За задумом реформи кожна духовна академія ставала окремим вищим науковим навчальним й адміністративним закладом.

У цьому документі сформульовано головне завдання академій — “досягнення вищої богословської освіти та самостійна розробка науки” [3, с. 547]. Загалом новий статут був більш прогресивним, принаймні, порівняно з устроєм духовної школи XVIII ст. Його безпосередній здобуток, як слушно зауважив протоієрей Георгій Флоровський, полягав у тому, що система нових вищих духовних навчальних закладів мала будуватися на педагогічній (а не “служилій”) основі. Статут 1808-1814 рр. мав подолати старі схоластичні методи викладання та навчання, сприяти “розкриттю особистісних сил і діяльності розуму вихованців” [3, с. 145], спонукати їх до вправління в написанні різноманітних самостійних письмових робіт тощо.

Київську духовну академію було урочисто відкрито 28 вересня 1819 р. З цієї нагоди в Успенському соборі Києва відслужив літургію митрополит Київський Серапіон (Александровський) і відбувся хресний хід до Києво-Братського монастиря. У конгрегаційній залі новоствореного навчального закладу відбулись урочисті збори, на яких зачитано указ про відкриття академії, устрій, якої регламентуватиме новий статут, з промовами виступили керівники та викладачі.

До першого штату КДА, згідно зі статутом, входили ректор, інспектор, шість професорів, дванадцять бакалаврів, секретар, економ, лікар та бібліотекар із помічником [3, с. 263]. Під керівництвом та головуванням ректора перебували три адміністративні відділи академії: внутрішнє правління, зовнішнє (окружне) правління та Конференція. До складу внутрішнього правління, фактично адміністрації КДА, входили ректор, інспектор, економ та секретар. Ключовими були перші дві посади: ректора як керівника закладу та інспектора, котрий наглядав за поведінкою вихованців. В обов'язки внутрішнього правління входили прийняття на роботу (звільнення з неї) викладачів, ви-

дача документації випускникам та відання господарськими справами. На зовнішнє правління покладалося керівництво усіма семінаріями, повітовими та парафіяльними школами Київського духовно-навчального округу. Конференцію в КДА було утворено лише у 1823 р. До складу Конференції входили дійсні (єпархіальний архієрей, ректор та ординарні професори академії, а також десять представників від духовенства, призначених Комісією духовних шкіл) та почесні (учені та представники суспільної еліти, що прихильно ставилися до релігії) члени, а також кореспонденти, котрі повинні були інформувати Конференцію про еволюцію духовного вчення. У перші роки існування КДА цей відділ був наділений контролюючими функціями: його дійсні члени мали брати участь у студентських іспитах як голови екзаменаційних комісій, стежити за об'єктивністю професорських оцінок студентських відповідей, призначати своїх випускників на викладацькі вакансії до інших духовних академій та семінарій Російської імперії. З її членів формувався також цензурний комітет, який мав контролювати усі види праць із богословської тематики, що з'являлися в духовних навчальних закладах округу.

Курс навчання в духовних академіях Російської імперії, який тривав чотири роки, ділився на два дворічні відділення — нижче та вище. Навчальні курси були упорядковані та розмежовані — нова редакція статуту взяла до уваги побажання Санкт-Петербурзької духовної академії з 1810 р. уникати переобтяження студентів великою кількістю дисциплін [3, с. 528]. На нижчому відділенні вивчалася філософія, загальна словесність, цивільна (громадянська) історія та математика. До курсу вищого відділення належало богослов'я, церковна історія і “стародавності зі священною хронологією і географією”, церковна словесність. На нижчому відділенні основною наукою вважалася філософія (у тому числі — й педагогіка), на вищому — богослов'я. Крім того, протягом усіх чотирьох років викладалися Священне писання й чотири мови: грецька, єврейська, німецька та французька. Латину як мову щоденного навчального вжитку засвоювали на уроках словесності методом читання творів античних та середньовічних авторів. Світська історія та фізико-математичні науки вивчалися за бажанням студентів [3, с. 357-358]. З плином часу завдяки дробленню традиційних та появі нових предметів навчальний курс розширювався.

Навчальні предмети викладали студентам професори та бакалаври, котрі посідали окремі кафедри. Як установив Крайній, до 1869 р. у КДА діяли такі кафедри: а) богословські: догматичного, полемічного і морального богослов'я, герменевтики або Святого Письма, канонічного права й літургії; з 1841 р. до них приєднано кафедру патристики; б) філософські: логіки, історії філософії, психології та педагогіки (з 1867 р.); в) історичні: російської цивільної та церковної історії (з 1841 р.) та історії російського розколу (від 1858 р.); г) словесності: загальної та церковної; д) природничі: фізики та математики [3, с. 19]. У 1825-1844 рр. тут, з ініціативи митрополита Євгенія (Болховітінова), працювала кафедра польської мови.

Дані про тижневий розклад предметів наводить професор, протоієрей Ф. Тітов у праці з історії академії. Так, нижче відділення включало: Священне письмо — 2 години, філософію — 10 годин, загальну словесність — 6 годин, цивільну історію або математику (за вибором) — 8 годин, грецьку мову — 4 години, єврейську — 2 години, одну з “нових” мов — 2 години. На вищому відділенні викладали: Священне писання — 2 години, богослов'я — 12

годин, церковну словесність — 6 годин, церковну історію — 6 годин, грецьку мову — 4 години, єврейську мову — 2 години, одну з нових мов — 2 години. Таким чином, за статутом 1814 р., в академії викладалося 19 загальноосвітніх дисциплін і 2 фахові [3, с. 358-359]. Одне заняття тривало дві години.

Окрім відвідування лекційних занять та складання іспитів, студенти також були зобов'язані писати самостійні праці з тих чи інших предметів, кращі з яких публікувалися. Подібна практика застосовувалося вже з перших років існування КДА [2].

Реорганізація духовно-навчальних установ припала на 1867-1869 рр., і її логічним завершенням став затверджений 30 травня 1869 р. Статут. Цей документ Федір Титов справедливо назвав "особливим" [3, с. 12] в історії КДА.

За цим статутом, восени того ж року розпочалася реорганізація у Санкт-Петербурзькій та Київській академіях, а з наступного, 1870 р., вона передбачалась у Московській та Казанській (відкритій 1842 р.). Відтепер духовні академії ставали доступнішими для вихідців із різних суспільних прошарків. Згідно з новим статутом, до академій почали приймати і випускників світської середньої школи, які склали іспити з богословських предметів за попередні класи семінарії. Ще перед тим, у 1863 р., був зроблений крок до подолання відчуженості світської та духовної освіти — семінаристам був відкритий доступ до університетів.

Для нашого дослідження важливе значення має той факт, що до призначення академій як вищих богословських шкіл було додано нову функцію. Відтоді, як писав Георгій Флоровський, кожна духовна академія — це "не лише богословська вища школа, але й своєрідний педагогічний інститут духовного відомства" [3, с. 360]. Відповідно до цього відбулися зміни у навчальному процесі. Насамперед, було ліквідовано багатопредметність: окремо вичленили обов'язкові для всіх студентів предмети, решту дисциплін поділили на три групи — богословську, церковно-історичну та церковно-практичну. Студент отримав право вільно обирати одну з них, таким чином визначаючи свою спеціалізацію. Кожною групою предметів опікувався помічник ректора.

На третьому курсі вихованці Академії зобов'язані були писати "остаточний" твір і скласти загальні іспити. На четвертий рік навчання залишалися лише кращі студенти, а тих, хто отримував бал, нижчий за "чотири", випускали з академії зі званням "дійсного студента". Студенти, котрі залишилися, освоювали лише кілька спеціальних предметів, готувалися до здобуття ступеня магістра та слухали лекції з педагогіки, поєднані з практичними вправами. Наприкінці року вони складали магістерський іспит. Для здобуття ступеня необхідно було представити друковану дисертацію і публічно її захистити [1, с. 21].

Нова епоха потребувала нових людей, молодих та енергійних, тому для підготовки до викладацької діяльності при академіях відкривався інститут приват-доцентів. Окремі дисципліни дозволялося читати випускникам зі ступенем магістра чи кандидата за умови представлення дисертації. Богословська наука ставала дедалі відкритішою для суспільства, зближувалася з вимогами університетської науки. Ліберальні зміни довершило рішення про скасування цензури для академій — право цензури залишалося лише для власних, академічних робіт [3, с. 64]. Цей статут хоч і діяв недовго, але, як відзначив К. Крайній, "відіграв доконче важливу роль у становленні академічної науки" [3, с. 22]. За вищою богословською школою, врешті-решт було визнано науковий ("учений") характер, а отже, закріплено відповідний для неї статус.

Таким чином, Київська духовна академія, заснована у 1819 р., стала головним представником нової імперської системи духовної освіти на українських землях, основним досягненням якої був розрив із україно-схоластичною освітою. До кінця 1860-х років, на першому етапі її формування, уся наукова та навчальна робота перебувала під повним контролем центрального духовно-освітнього відомства країни та церковних властей. На хвилі ліберальних реформ та прагнення модернізувати суспільство у 1869 р. державний апарат дещо послабив контроль над духовними академіями. За умов певної свободи богословської творчості та навчальної діяльності сформувалося професорсько-викладацьке середовище як окремих прошарок у духовному стані. Невдовзі більшість із цих інтелектуалів заявили про себе як про силу, яка бажає максимальної самостійності у визначенні напрямів розвитку освітньої та наукової діяльності.

У процесі навчання студентів Київської духовної академії викладачі зобов'язані були поєднувати та узгоджувати науковий підхід із православним ученням. Протоієрей Ф. Тітов із цього приводу писав, що вихованці "отримують вищу богословську освіту, що ґрунтується на незмінній вірності церковним канонам та вимогам справжньої науки" [3, с. 9].

ЛІТЕРАТУРА

1. Жизнь и школа // Труды Киевской духовной Академии. – 1862. – № 3. – С. 310 – 352.
2. Маккавейский Н. К. Пастырское богословие и педагогика в курсе духовных Академий / Н. К. Маккавейский // Труды Киевской духовной Академии. – 1898. – № 1. – С. 113 – 145.
3. Титов Ф. И. Прот. Киевская Духовная Академия в эпоху реформ (1796 – 1819 г.г.) // IP НБВ. – Ф. 175. – Спр. 51. – Арк. 1 – 17.
4. Протоколы совета Киевской Духовной Академии за 1893 – 1894 учебный год. – К. : Типогр. Г. Т. Корчак-Новицкого, 1895. – 54 с.

ВАСИЛИЙ ФАЗАН

ПРЕДПОСЫЛКИ ИЗУЧЕНИЯ ПЕДАГОГИКИ В ДУХОВНЫХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ XIX – НАЧ. XX ВЕКА

Выяснены основные предпосылки изучения педагогики в высших учебных духовных заведениях XIX – нач. XX века; раскрыта история основания Киевской духовной академии, которая была центром новой системы духовного образования на украинских землях.

Ключевые слова: духовная академия, высшие учебные духовные заведения, богословье, духовное образование, педагоги-богословы.

VASYL FAZAN

PRE-CONDITIONS OF STUDY OF PEDAGOGICS IN THE SPIRITUAL EDUCATIONAL ESTABLISHMENTS OF THE 19TH – THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY

The main pre-conditions of study of Pedagogics at higher educational spiritual establishments of the 19th – the beginning of the 20th century are found out; the history of foundation of Kyiv Spiritual Academy which was the main centre of the new system of spiritual education on Ukrainian territory is reflected.

Keywords: Spiritual Academy, higher educational spiritual establishments, divinity, spiritual education, pedagogues-theologians.

Одержано 31.03.2010, рекомендовано до друку 12.05.2010.